

ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

УДК 37(477)

СКАРБНИЦЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ У ШКОЛІ)

Олена Аніщенко

*Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)***Анотація:**

У статті висвітлено погляди В.О. Сухомлинського на наукову організацію праці (НОП) у школі. Схарактеризовано педагогічний, психофізіологічний, санітарно-гігієнічний, просторово-предметний, організаційно-управлінський, естетичний складники НОП. Доведено, що В.О. Сухомлинський обстоював ідею необхідності впровадження індивідуального підходу до кожного вихованця з урахуванням можливостей молодого організму, провідних положень у різних галузях науки, тогочасних технічних досягнень тощо для забезпечення оптимальної взаємодії учнів і педагогів за умови раціонального використання їхніх сил і часу.

Ключові слова:

В.О. Сухомлинський; учні; учитель; наукова організація праці (НОП); структура НОП у школі.

Анотация:

Анищенко Елена. Сокровищница педагогических идей В.А.Сухомлинского (на примере научной организации труда в школе).

В статье освещены взгляды В.А. Сухомлинского на научную организацию труда (НОТ) в школе. Охарактеризованы педагогическая, психофизиологическая, санитарно-гигиеническая, пространственно-предметная, организационно-управленческая, эстетическая составляющие НОТ. Доказано, что В.А. Сухомлинский отстаивал идею необходимости внедрения индивидуального подхода к каждому воспитаннику с учетом возможностей растущего организма, ведущих положений в различных областях науки, технических достижений того времени и др. с целью обеспечения оптимального взаимодействия учащихся и педагогов при условии рационального использования их сил и времени.

Ключевые слова:

В.А. Сухомлинский; учащиеся; учитель; научная организация труда (НОТ); структура НОТ в школе.

Resume:

Anishchenko Olena. Treasury of V.O. Sukhomlynskyi's pedagogical ideas (case study: scientific labour management at school).

The author represents V.O. Sukhomlynskyi's opinion on the scientific labour management (SLM) at school. There have been identified and characterized such components of SLM as pedagogical, psychological and physiological, sanitary and hygienic, space and subject, organization and management, esthetic ones. It has been proved that V.O. Sukhomlynskyi supported the idea of a compulsory individual approach to every schoolchild. It supposed taking into consideration the peculiarities of a growing person, leading statements in different science branches, modern technological achievements and others which were aimed at providing the optimal pupils and teachers' cooperation, once rational use of their forces and time is provided.

Key words:

V.O. Sukhomlynskyi; pupils; teacher; scientific labour management (SLM); components of scientific labour management at school.

Постановка проблеми. Упродовж десятків років творча спадщина видатного вітчизняного педагога Василя Олександровича Сухомлинського вражає своєю беззаперечною актуальністю, багатогранністю. Дитина як неповторна особистість, здорова психічно, фізично й духовно, педагогіка добра, людяність, гуманізм, духовність, працелюбність – ось основні домінанти його науково-педагогічного доробку. Нагальність формування науково обґрунтованого, здорового психолого-педагогічного простору (середовища) сучасних загальноосвітніх закладів зумовлює необхідність вивчення педагогічних ідей В. О. Сухомлинського в контексті ідей наукової організації праці (НОП) у школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу окремих аспектів наукового доробку В.О. Сухомлинського відображено у працях І. Беха (духовність особистості), Т. Говорун, О. Кікінежді (гендерний контекст виховання), М. Мухіна (технології збереження

здоров'я), В. Невмержицької (літній відпочинок дітей), О. Сухомлинської (проблеми виховання особистості), О. Філоненко (виховна роль праці), О. Хоронжевського (формування гігієнічної культури школярів), Т. Челпаченко (ідеї гармонії розумової і фізичної праці учнів) тощо. Незважаючи на наявність широкого тематичного спектра наукових пошуків у вивченні педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, проблема НОП у загальноосвітніх закладах не розглядається сучасними дослідниками як комплексна наукова проблема.

Формулювання цілей статті. Мета статті – проаналізувати педагогічні погляди В.О. Сухомлинського на НОП у школі відповідно до виокремлених у статті складників наукової організації праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. На різних етапах наукового пошуку використовувалися порівняльно-зіставний, проблемно-цільовий аналіз, які дали змогу виявити й систематизувати дослідницькі

матеріали з досліджуваної проблеми, а також персоналістично-біографічний метод, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація виявлених фактів та інших дослідницьких даних.

Передусім зазначимо, що ще в далекому 1973 р. В. О. Сухомлинський акцентував увагу на педагогіці, яка «дедалі більше цікавиться проблемами наукової організації праці». Це актуалізувало «питання про процес навчання як єдине ціле, про необхідність встановлення взаємозв'язку між організаційними і методичними елементами шкільного навчання» [5, с. 561]. Водночас педагог констатував, що в переважній більшості випадків постановка проблеми НОП обмежується окремими організаційними та методичними аспектами навчання (опитування учнів на уроці, виконання домашніх завдань, підготовка вчителя до уроку). Не заперечуючи важливості вищезазначеного, В. О. Сухомлинський підкреслював, що основу НОП у школі має становити «керівництво розумовою діяльністю учнів, керівництво процесом оволодіння, поглиблення, закріплення, застосування знань, керівництво розумовим розвитком».

На переконання Василя Олександровича, навчально-виховний процес за своєю сутністю є творчим. Його «справжня наукова основа полягає не в тому, щоб не відступити ні на крок від наміченого, а в тому, щоб зуміти у процесі уроку внести необхідні зміни в те, що намічено» [5, с.561]. Педагог наголошував на тому, що від культури педагогічного процесу залежать керованість навчально-виховної діяльності, посильність розумової праці школярів.

В. О. Сухомлинський обґрунтував недоцільність механічного копіювання досвіду мережевого («сітьового») планування виробничого процесу з метою впровадження його в навчально-виховну діяльність школи, оскільки педагогічний процес неможливо зробити повною мірою передбачуваним. Водночас учений наголошував, що в навчальному процесі «є речі, які піддаються настільки ж точному, конкретному обліку, аналізу, як і елементи виробничого планування» [5, с. 562]. Він доводив, що за умови відсутності вищезазначеного, «не було б ніякої науки про навчання і вчителі блукали б у п'ятні». На думку В. О. Сухомлинського, забезпечити високу якість знань учнів можна за умови побудови процесу навчання на науковому передбаченні. Найважливішим «у керівництві уроками» з боку директора та його заступника педагог вважав «наукове передбачення активної розумової праці учнів», що являє собою «п'якування про здобування знань на уроці» [5, с. 563].

Зазначимо, що серед необхідних умов успішної діяльності педагога В. О. Сухомлинський виокремлював наявність вільного часу для поповнення знань, узагальнення набутого досвіду, осмислення наукових досягнень. Зокрема в очолюваній ним Павлівській середній школі лише один день на тиждень передбачав участь учителів у засіданнях педагогічної ради, теоретичних семінарах. Інші дні, окрім професійної діяльності, педагоги використовували для самостійної роботи, відпочинку, читання [4, с. 73].

Слід додати, що створена в цій школі педагогічна бібліотека містила літературу з теорії навчання й виховання, психології, етики, естетики, а також тематичні вирізки з періодичних видань, що стосувалися висвітлення фізичного, естетичного й інших напрямів виховання, психології учіння, індивідуальних особливостей дітей і підлітків, методик викладання окремих дисциплін та ін. [4, с. 100]. На нашу думку, таке компактне розміщення й систематизація літературних джерел сприяли раціональній організації праці вчителів з інформаційними матеріалами. Водночас опрацювання педагогами зазначених літературних джерел уможливило здобуття ними знань щодо організації праці учнів на наукових засадах.

Аналіз наукового доробку В. О. Сухомлинського свідчить про ґрунтовне дослідження ним особливостей організації навчальної, викладацької праці, а також управлінської діяльності (на прикладі роботи директора школи). Вивчення окремих творів Василя Олександровича [1-6] дало змогу виокремити педагогічний, організаційно-управлінський, психофізіологічний, санітарно-гігієнічний, просторово-предметний та естетичний складники НОП у школі. Схарактеризуємо кожен із них, спираючись на результати аналізу педагогічного доробку В. О. Сухомлинського.

За нашим переконанням, педагогічний складник НОП доречно розглядати як взаємодію дидактичного і виховного компонентів. Результати наукового пошуку дають підстави твердити, що змістовим наповненням педагогічного складника НОП школярів є: співвідношення навчальних і виховних цілей; широке використання наочності, зв'язок із природою; активізація пізнавальної діяльності школярів за допомогою проблемних завдань; дбайливе використання вчителем оцінки як стимулу; завчасна підготовка вчителем запитань для опитування учнів, у яких мають враховуватися індивідуальні особливості мислення, інтереси, захоплення вихованців; надання дитині можливості подумати; створення ситуації успіху в навчанні; чергування різних

видів діяльності із використанням рухливих вправ на уроці; взаємозв'язок фізичної та розумової праці, посилення фізичної праці, що забезпечує «поєднання стрункості, краси постави, пластичності рухів і фізичної сили» [1, с. 82–178; 4, с. 130–138, 304; 5, с. 562].

За В. О. Сухомлинським, «неробство на уроках, відсутність розумової праці там, де вона повинна бути, – головна причина браку вільного часу. По-справжньому людина може дорожити вільним часом і втішатися відпочинком лише тоді, коли вона знає смак праці, коли праця для неї – життєва потреба» [4, с. 142].

Особливо важливого значення педагог надавав цілепокладанню уроку, підпорядкуванню меті усіх його складників, етапів. На його переконання, «безцільний урок перетворюється на пусте витрачання часу, втомлює учнів, привчає їх до бездіяльності, прищеплює погану моральну рису – лінощі» [6, с. 582].

В. О. Сухомлинський підкреслював, що «доцільність застосування того чи іншого методу, уміння використати всі його можливості – одне з центральних питань не тільки окремих методик, а й теорії навчання і особливо практики організації навчально-виховного процесу загалом» [2, с. 9]. Успіх індивідуальної роботи вчителя він вбачав передусім у його здатності до оволодіння «методом самостійного аналізу своїх успіхів і недоліків» з урахуванням порад і рекомендацій директора [4, с. 73].

Практичну цінність мають перевірені на практиці умовиводи педагога щодо ефективності опанування учнями окремих дисциплін. Він переконливо довів, що вмінь швидко й чітко писати можна набути в початковій школі у процесі виконання спеціальних вправ «для вироблення необхідного темпу письма», а під час відвідування й аналізу уроків необхідно вивчати «не тільки зміст, а й обсяг роботи кожного учня» [5, с. 589]. Василь Олександрович також наголошував на необхідності забезпечення відповідності навчально-виховного процесу задаткам, здібностям і схильностям школярів.

Організаційно-управлінський аспект НОП учня, вчителя, керівника ми розглядаємо в контексті сформованості умінь заощаджувати час і не витрачати його на дрібниці, навичок планування власної діяльності та ін. Отже, на нашу думку, в умовах сьогодення особливо важливого значення набувають навички самоменеджменту. З огляду на вищезазначене, не втратили актуальності поради В. О. Сухомлинського щодо організації робочого дня й навчальної праці [3, с. 648–652]. Передусім йдеться про:

1. Формування ритму розумової праці, планування робочого дня (підйом – о 05.30-

06.00 год., зарядка, сніданок, вранішня розумова праця до початку навчальних занять тощо).

2. Визначення системи своєї розумової праці в контексті співвідношення головного й другорядного: «головне треба вміти розподіляти в часі так, щоб другорядне не відсовувало його на другий план».

3. Створення внутрішніх стимулів для себе, виховання звички, щоб «частина завтрашньої роботи була виконана сьогодні».

4. Добір найбільш раціональних способів розумової праці для кожного виду діяльності.

5. Потребу в постійній розумовій праці, оскільки кожен день «... повинен... збагачувати інтелектуальними цінностями – у цьому одне із джерел часу, необхідного для розумової праці».

6. Самообмеження в розвагах, уподобаннях.

7. Здатність до позбавлення від поганих звичок, які стимулюють марне витрачання часу.

8. Усвідомлення необхідності активного відпочинку (читання, шахи – «чудовий засіб, що тонізує нервову систему, дисциплінує думку») та його реалізація.

9. Обґрунтоване окреслення «кола читання» й вилучення з нього того, що може порушити режим праці.

10. Створення резерву часу під час щоденного читання за умови реалізації чіткої системи записних книжок, а під час навчальних занять – шляхом глибокого, вдумливого конспектування й опрацювання викладеного матеріалу.

Додамо, що, наприклад, економії часу учнів на пошук необхідної літератури сприяли створені у Павлівській школі кімнати для читання, у яких було зібрано комплекти науково-популярної, наукової літератури, що постійно оновлювалися [4, с. 93].

Загалом управлінський аспект НОП у школі В. О. Сухомлинський розглядав передусім як керівництво складним організмом (школою), «у якому переплітаються сотні, тисячі взаємозалежних чинників, у якому щодня, щогодини виникає непередбачене» [5, с. 562]. Він уважав, що в керівництві необхідно виокремлювати непередбачуване (те, що не можна й немає потреби передбачати) і водночас знайти в навчально-виховному процесі, розрахувати, спланувати «найважливіше, найголовніше, визначити те, що не тільки входить до сфери наукового передбачення, а й немислиме без передбачення».

Психофізіологічний, санітарно-гігієнічний складники НОП. Педагог був переконаний, що як «у дні занять неприпустима непосильна розумова праця, так і в канікулярний час неприпустима відсутність інтелектуального життя». Василь Олександрович також наголошував на тому, що інтенсивна фізична й розумова праця учнів на свіжому повітрі сприяє

більш гармонійному функціонуванню й розвитку всіх органів, збільшенню відновлювальної сили сну. На його думку, здоров'я людини переважно залежить від того, як «поєднується повноцінне харчування з працею, відпочинком (сном), повітрям, розумним і постійним загартовуванням організму» [4, с. 135–136]. Отже, виокремимо реалізовані й рекомендовані педагогом для подальшого використання заходи в контексті санітарно-гігієнічного складника НОП школярів [4, с. 101, 107–108, 126–137; 1, с. 48]:

- проведення частини уроків у «зелених класах» (на відкритому повітрі в теплі пори року);

- однозмінне навчання «при природному освітленні»;

- посилене харчування, особливий режим роботи з книгою для дітей із слабким зором;

- правильне чергування праці й відпочинку, неспання й сну («нерівномірність праці, чергування періодів бездіяльності з періодами надмірного, неприпустимого напруження – серйозний бич не тільки здоров'я, а й моральності»);

- відпочинок на повітрі, збагаченому фітонцидами і створення «зелених бар'єрів» навколо майстерень;

- контроль за тривалістю інтенсивності розумової праці для дітей, підлітків середнього й старшого шкільного віку, обґрунтований на основі результатів багаторічних спостережень;

- упровадження здорового режиму харчування;

- наявність 30-хвилинної перерви «посередині навчального дня» з обідом і перебуванням на повітрі;

- гімнастичні вправи, купання, загартовування;

- використання змінного взуття у школі, спецодягу для роботи в майстернях, також спеціального вентилятора в майстернях для очищення взуття від пилу.

Принагідно зазначимо, що режим фізичної й розумової праці педагог вважав умовами «міцного здоров'я і бадьорого духу», а свідоме дотримання режиму – чинником вольового самовиховання [4, с. 129].

В.О. Сухомлинський переконливо доводив, що «запобігання хворобам і схильностям до захворювань, зміцнення організму – головна умова повноцінної розумової праці й усього духовного життя дитини» [4, с. 126]. Педагог наголошував на необхідності збереження «нервової, емоційної сфери» у самих себе й оточення [3, с. 615]. Дидактогенії (шкільні неврози) він називав «дітищем несправедливості». Їх запобігання, на думку педагога, залежить від педагогічної культури педагогів і батьків, основу якої становить

душевна чуйність, «відчуття духовного світу кожної дитини ...» [2, с. 170–172]. В.О. Сухомлинський переконливо доводив, що від духовної культури педагога залежить, зокрема, «розум, здоров'я, щастя людини, яку виховує школа».

На думку В. О. Сухомлинського, «без знання здоров'я дитини неможливе правильне виховання» [6, с. 511]. Так, у Павлівській школі лікарі проводили регулярні медичні огляди вихованців. Особлива увага приділялася збереженню функціональних можливостей зорового аналізатора, органів опорно-рухового апарату та інших органів і систем.

Як відомо, соціально-педагогічні вимоги до навчальних закладів змінюються під впливом суспільного прогресу, і так само детермінують розвиток їх просторово-предметної структури. Отже, просторово-предметний складник НОП ми розглядаємо в контексті відповідності споруди навчального закладу загалом, обладнання навчальних і ненавчальних приміщень, стану прилеглої території чинним нормативним документам, а також освітньо-культурним потребам тих, хто навчається, особливостям навчальної і викладацької праці. Аналіз доробку В. О. Сухомлинського [4, с. 103–130] засвідчив, що просторово-предметний аспект НОП у школі передбачає обладнання відповідними меблями, устаткуванням класних кімнат, кабінетів, а також робочих місць учнів у майстернях і навчальних кабінетах; внесення певних змін до конструкції парт, що мають індивідуальний характер, для «сутулуватих дітей» (від «режиму роботи за партою залежить гармонійний розвиток тіла й постави»).

На сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики набули поширення дефініції «навчальне середовище закладу освіти», «екологічний простір школи». Це актуалізує виокремлення естетичного складника НОП у школі. Василь Олександрович наголошував на доречності естетичності зовнішнього вигляду учнів і педагогів, а також класних і робочих кімнат, майстерень, пришкільної території, навчально-дослідної ділянки, кабінету живої природи, теплиці [4, с. 387–389]. Про Павлівську школу він говорив так: «Красивий загальний вигляд школи, яка потопає в зелені; красиві зелені кущі винограду з янтарними гронами; красиві троянди ... Гарні в усі пори року крони дерев у шкільному саду. Красиво обрамлений диким виноградом ганок головного входу до школи ...» [4, с. 385]. Педагоги Павлівської школи великого значення надавали гармонії речей і намагалися зробити так, щоб усе, що оточує дітей, «було для них з естетичного боку неоціненним, тобто щоб у все було вкладено велику працю, піклування, хвилюючі почуття».

Матеріальну базу школи В.О. Сухомлинський розглядав у нерозривній єдності з «обстановкою, що оточує дітей» (затишок і гостинність школи, природу, суспільну діяльність оточення) як необхідну умову повноцінності педагогічного процесу, як один із засобів впливу на духовний світ вихованців, формування переконань, звичок [4, с. 89]. Василь Олександрович вважав, що у «формуванні духовного обличчя дитини велике значення має те, що вона бачить навколо себе – на стіні у шкільному коридорі, у класі, у майстерні» [4, с. 116]. На його думку, в оформленні приміщень немає бути нічого випадкового, а обстановка на кожному поверсі навчального корпусу має відповідати інтересам, духовному життю дітей конкретної вікової категорії. Отже, естетичний складник НОП у творчому доробку педагога ми вважаємо за доцільне розглядати як сукупність таких елементів, як естетичність у зовнішності педагогів і вихованців, естетичність в оформленні навчальних і ненавчальних приміщень (оздоблення дитячими малюнками, озеленення пришкільної території) та ін.

Висновки. Отже, аналіз педагогічних ідей В. О. Сухомлинського, викладених у працях [1-6], дав змогу дійти висновку про те, що зокрема у 50-60-х роках минулого століття ним вивчалось широке коло проблем, пов'язаних із питаннями НОП у школі. Запропоновані й обгрунтовані педагогом заходи щодо ефективної

організації діяльності учнів на уроці, планування навчальної й викладацької праці, роботи з літературними джерелами, медичного обслуговування у школі, оформлення й обладнання шкільних приміщень, управління школою тощо, за нашим переконанням, можна тлумачити в контексті педагогічного, психофізіологічного, санітарно-гігієнічного, просторово-предметного, організаційно-управлінського, естетичного складників НОП. В.О. Сухомлинським, а точніше результатами його багаторічної педагогічної діяльності було доведено необхідність реалізації діяльнісного, індивідуального підходів до кожного вихованця з урахуванням можливостей молодого організму, сучасних досягнень у різних галузях науки і техніки, провідних положень педагогіки, психології, фізіології та інших наук для забезпечення найвищої ефективності діяльності суб'єктів педагогічної взаємодії за умови раціонального використання їхніх сил і часу.

Серед подальших напрямів наукових досліджень педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в галузі НОП у школі вважаємо за доцільне запропонувати комплексне вивчення виокремлених у нашій публікації складників НОП із подальшим порівняльним аналізом поглядів інших педагогів-практиків, науковців на наукову організацію праці в загальноосвітніх та інших типах навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. – 5-е изд. – К.: Рад. школа, 1971. – 287 с.
2. Сухомлинський В.О. Відповідність методів навчання змісту і меті уроку / В.О. Сухомлинський // Радянська школа. – 1959. – № 11. – С. 9–12.
3. Сухомлинський В.О. Листи до сина / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 588–656.
4. Сухомлинський В.О. Павльська середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 31–383.
5. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 402–580.
6. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 421–654.

Рецензент: Молодиченко В.В. – д.філос.н., професор

Відомості про автора:
Аніщенко Олена Валеріївна
 Інститут педагогічної освіти
 і освіти дорослих НАПН України
 вул. М. Берлінського, 9
 м. Київ, Україна, 04060

doi:10.7905/нвмдпу.v1i2.943

Надійшла до редакції: 30.11.2014 р.

Прийнята до друку: 08.12.2014 р.

References

1. Sukhomlinskiy, V.O. (1971). *The heart is given to children*. Kyiv: Radianska shkola [in Russian].
2. Sukhomlynskyi, V.O. (1959). *Relevance of content and teaching methods to the aim of the lesson*. Radianska shkola. 11. 9-12. [in Ukrainian].
3. Sukhomlynskyi V.O. (1977). *Letters to the son*. Selected works. Kyiv: Radianska shkola. T. 3. 588-656. [in Ukrainian].
4. Sukhomlynskyi V.O. (1977). *Pavlyska secondary school*. Selected works. Kyiv: Radianska shkola. T. 4. 31-383. [in Ukrainian].
5. Sukhomlynskyi V.O. (1977). *Conversation with a young director*. Selected works. Kyiv: Radianska shkola. T. 4. 402-508. [in Ukrainian].
6. Sukhomlynskyi, V.O. (1976). *One hundred tips to the teacher*. Selected works. Kyiv: Radianska shkola. T. 2. 421-654. [in Ukrainian].